

VARIA

Győri L. János*
Debrecen

Heinz Schlaffer német irodalomtörténetének tanulságai Megkésett recenzió egy fontos kiadványról**

Die kurze Geschichte der deutschen Literatur von Heinz Schlaffer
und ihre Lehre für die ungarische Literaturgeschichtsschreibung
Eine verspätete Rezension über ein wichtiges Verlagswerk.
Zusammenfassung

Die Studie gibt einerseits die Rezension einer beachtlichen deutschen Literaturgeschichte der vergangenen Jahre (Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*. Carl Hauser Verlag, München–Wien 2002), andererseits zählt sie aber auch die wichtigsten Parallelen und Unterschiede in der ungarischen Literaturgeschichte auf. Schlaffer meint, dass die Wurzeln der deutschen Literatur in erster Linie zur protestantischen Traditionen, besonders zum Pietismus zurückzuführen sind. Der Rezensent begrüßt die neuartige Auffassung der Literatur von Heinz Schlaffer, die seiner Meinung nach auch der ungarischen Literaturgeschichtsschreibung erfrischende Impulse geben kann.

Schlüsselwörter: *literarischer Protestantismus, Pietismus, Pfarrersöhne, Sprachmethaphysik, Resakralisierung der Kultur.*

Heinze Schlaffer (Elhotten, 1939) stuttgarti emeritus professzor *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*¹ című másfél száz oldalas irodalomtörténeti esszéje még a kiadás évében, 2002-ben került a kezembe egy németországi konferencia alkalmával, s útban hazafelé a vonaton egy lélegzetre el is olvastam. A kissé provokatív tartalmú, briliáns stílusú írás akkor annyira lenyűgözött, hogy elhatároztam, a kis kötetet itthon ismertetem. A tervezett recenzió

* Győri L. János (Sajószentpéter, 1958) magyar–német szakos tanár, irodalomtörténész, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának és Diákotthonának tanára, a Református Művelődés- és Iskolatörténeti Kutatóintézet igazgatója. Kutatási területei a kora újkorori magyar művelődés- és irodalomtörténet, különös tekintettel a reformáció kultúrtörténeti hatásaira, illetve a hazai református nevelés- és iskolatörténet. E tárgykörökben magyar és német nyelven publikál. Szerkesztője a Református Művelődéstörténeti Füzetek című kiadványsorozatnak.

** Elhangzott 2016. február 5-én, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet által szervezett csendesnapok keretében. Az írás megjelent az alábbi kiadványban: *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*. Szerk. Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás, Luffy Katalin, Száraz Orsolya. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2016, 507–514. Köszönettel tartozunk a kötet kiadójának, hogy engedélyezte a tanulmány közlését a *Református Szemlé*-ben.

¹ Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*. Carl Hauser Verlag, München–Wien 2002.

aztán valami miatt elmaradt, de a keresztyénség és az irodalom kapcsolatával vagy a kora újkor protestáns szellemiségével foglalkozva, a kiadványt azóta is többször elővettem, hogy inspirációt merítsek belőle.

Heinz Schlaffer munkássága nem egészen ismeretlen a hazai germanisták és az összehasonlító irodalomtudomány művelői körében. Irodalomtörténetét tapasztalataim szerint ugyan alig idézik, *Die Aneignung von Gedichten*² című líraelméleti tanulmányára viszont előszeretettel hivatkoznak. Schlaffer egészen sajátos irodalomtörténeti koncepcióját már csak azért is érdemes közelebbről megismerni, mert a német–magyar irodalmi kapcsolatok évszázadokon át igen intenzívek voltak, s így minden újszerű német irodalomtörténeti koncepció a magyar irodalomtörténet – mint folyamat – értelmezéséhez is ösztönzéseket adhat. Különösen érvényes ez a reformációt követő két évszázad (a német szakirodalom a konfesszionalizmus korának is nevezi) és a felvilágosodás kora irodalmára.

Schlaffer abból a ma már közhelynek számító tényből indul ki, hogy a nemzeti szocializmus bukása óta a német közvélemény nehezen tud mit kezdeni saját identitásával. Ebből következően a német irodalomtudomány az elmúlt évtizedekben interdiszciplináris és interkulturális vállalkozásokba menekült, feladva saját irodalmi múltjának kutatását. Schlaffer a jelenség gyökereit abban látja, hogy a német irodalomtörténet-írás a kezdetektől fogva téves úton járt, amennyiben mindig valamilyen ideológia (előbb a nagy német egységet szolgáló nacionalizmus, később a liberalizmus, a demokrácia, illetve a nemzeti vagy nemzetközi szocializmus) jegyében kereste a választ a németiség mibenlétének kérdésére. A német irodalomtörténet-írás által hagyományosan szuggerált folyamatosság, amely a 8. századtól máig terjed, Schlaffer szerint kitaláció, hiszen az egységesnek tekinthető német irodalmi emlékezet csak nagyjából 1770-ig, a felvilágosodás kezdetéig nyúlik vissza. Ami előtte történt, az szerinte pusztán egymástól független fragmentumoknak tekinthető. Ugyanakkor – folytatja gondolatmenetét a német irodalomtörténész – mégiscsak van valami, ami a németiségnek időben mélyebben gyökerező közös kincse, s ez nem más, mint a változó intenzitású, de folyamatos kapcsolat a német írásbeliség és a keresztyén vallásosság között, s itt elsősorban a lutheri reformáció örökségére és az abból kisarjadzó 18. századi pietizmusra gondol. Hangsúlyozza, hogy a középkor óta a német intelligencia formálásában sem az udvari kultúra, sem az arisztokrácia képviselte stílusideál, sem a világ empirikus megismerésének vágya, de még az antikizáló formakultúra sem játszott akkora szerepet, mint a keresztyén vallásos elem.³

Heinz Schlaffer először is a német irodalom megkésetttségét hangsúlyozza. Jóllehet német földön találták föl a könyvnyomtatást, a korai újkorban német nyelvű kiadványok mégis aránylag csak kis számban jelentek meg. Az irodalomra érzékeny udvari kultúra és jelentősebb polgárság híján a német nyelvterüle-

² Schlaffer, Heinz: *Die Aneignung von Gedichten: Grammatisches, rhetorisches und pragmatisches Ich in der Lyrik*. In: *Poetica*, Vol. 27, No. 1/2 (1995), 38–57.

³ Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*, 20.

ten a humanizmus is megkésve jelentkezett, de aztán a latinos-retorikus műveltség az iskolai kultúra révén egészen a 18. század végéig masszívan tartotta magát. 1750-ig német környezetben nem alakult ki szélesebb olvasóközönség, és színházi kultúráról sem igazán beszélhetünk. Ugyanakkor a reformáció és az azt követő konfesszionális viták fölerősítették a német szellemi életben a vallási, spirituális kérdések iránti érzékenységet. Az egységes német irodalmi nyelv kialakításában – szemben más nagy európai kultúrnemzetekkel – nem a szépirodalom, hanem a Luther-féle bibliafordítás és az anyanyelvű egyházi népének játszotta a vezető szerepet. E sajátos vallásos miliő keretében a 17–18. század fordulóján alakult ki a protestáns spiritualitás pietista változata, amely az egyéni kegyességet és a Jézussal való misztikus közösséget hangsúlyozta.

Heinz Schlaffer meglátása szerint minden intenzív vallásos miliő az irodalom szempontjából kétarcú jelenség: kezdetben hátráltatja a személyiség szabadságán alapuló szépirodalom térnyerését, később viszont – hanyatló fázisában – inkább erősíti azt. Ennek köszönhető, hogy a német irodalom a 18. század utolsó harmadában szinte az ismeretlenségből emelkedett Európa élvonalába Klopstock, Lessing, Herder, Goethe és Schiller munkássága révén.

Ezt követően a szerző sorra veszi a kora újkori német egyházi irodalom azon elemeit, amelyek különösképpen is megtermékenyítően hatottak a német világi költészetre. A hitviták hevében fogant népszerű kiadványok (szatírák, dialógusok; példázatos, tréfás, mesés történetek) anyanyelven szólaltak meg, s mivel egyszerűbb műveltséggel rendelkező tömegeket kívántak elérni, szerzőik igyekeztek minél többet beemelni írásaikba a népnyelv elemeiből. Azt a „népi” programot folytatták tehát, amelyet Luther indított el bibliafordításával. Hasonló célt szolgált az anyanyelvű egyházi népének és prédikáció is, szemben a katolikus egyház latin nyelvű liturgiájával. Ezen a nyomon fejlődött ki a német nyelvű irodalom sajátos, spirituálisan telített, formájában a népköltészet egyszerűségét követő alaphangja. Ennek igen tágas íve Goethe, Brentano, Heine költészetén át Schubert, Schumann, Brahms és Mahler zenéjéig terjed.

Külön figyelmet érdemel a könyv *Pfarrersöhne, Musensöhne (Lelkészfiak – műzsáfiak)* című fejezete.⁴ Schlaffer rámutat, hogy bár a korabeli német társadalomban a katolikus és protestáns elem a számarányokat illetően kiegyenlített volt, a 18. századi német írók túlnyomó többsége (Klopstock, Goethe, Schiller, Hölderlin) mégis protestáns családból származott. Sőt a második vonalbeli írók között tömegesen akadtak lelkészgyerekek (Bodmer, Gottsched, Gellert, Lessing, Wieland, Lenz, Hölty, Friedrich von Schlegel).

A német protestáns lelkésztársadalomnak az irodalomra gyakorolt hatását már korábban is többen méltatták, egyrészt mint az irodalmi élet meghatározó szociológiai aspektusát⁵, másrészt mint az irodalmi nyelvre gyakorolt közvetlen

⁴ Ld. Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*, 54–73.

⁵ Schöffner, Herbert: *Deutsches Geistesleben zwischen Reformation und Aufklärung von Martin Opitz zu Christian Wolff*. 2. Auflage. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1956.

hatását.⁶ A protestáns parókiák műveltségéhez a lutheri bibliafordítás mellett hozzátartozott az antik költészet ismerete is. Mivel egy korabeli teológus a görög és latin nyelvet hivatalánál fogva jól ismerte, ez kézenfekvő is volt. E műveltségnek a 18. században meghatározó elemévé vált a barokk kor két jelentős, antik mintákra is támaszkodó biblikus tárgyú eposza, az angol John Milton (1608–1674) puritán szellemű *Elveszett paradicsoma* (1667) és Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) német költő *Messiása* (1748–1773). Előbbi az első bűnesetet, utóbbi a nagyhét történetét dolgozza fel. Klasszikus és biblikus műveltség olyan sajátos szimbiózisa jött így létre a protestáns parókiákon, mint szellemi szigeteken, amelyet a cölibátus intézménye miatt a katolikus közösségek nem ismerhettek.

A parókiák szellemisége önmagában azonban még nem lett volna elegendő a német irodalom 18. század végi felemelkedéséhez – fűzi tovább gondolatmenetét Schlaffer –, hiszen a reformáció elterjedése óta azok folyamatosan jelen voltak a német társadalomban, s a felvilágosodás megjelenéséig mégsem eredményeztek szellemi reneszánszot. A dolog kulcsa a 17–18. század fordulóján megerősödő szigorú pietista kegyességben keresendő. A pietizmusnak az a törekvése, hogy az élet minden területére kiterjessze a bensőséges, személyes, misztikus vallásosságot, a 18. század második felében összetalálkozott a felvilágosodás valláskritikájával, amely épp ellenkezőleg, kétségbe vonta a keresztyénység valóságtartalmát. A két ellentétes tényező találkozása meglepő módon megtermékenyítően hatott a német szellemi életre, nemcsak az irodalomra, hanem a filozófiára és a zenére is. Így jött létre a modern német irodalom alapvető életérzését jelentő átlelkedés (Enthusiasmus), s általában az a vallásos energiákkal telített felvilágosult szellemiség, amely közben lemondott külső vallásos kötöttségeiről.⁷ Amint Schlaffer fogalmaz: „A vallásos építmény elveszítette saját vallásos centrumát.”⁸ Amit itt a német irodalomtörténész látványosan modellez, az nem más, mint a 18–19. század fordulóján Európa-szerte megjelenő deszakralizációs, szekularizációs folyamat. Schlaffer azonban nem pusztán e jelenség tényét, hanem annak megtermékenyítő voltát hangsúlyozza.

Heinz Schlaffer a pietista vallásosság deszakralizációját többek között Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) *Az ifjú Werther szenvedései* (1774) című szentimentalista regényének elemzésével szemlélteti. Köztudomású, hogy Goethe érzelmes levélregénye Európa-szerte erős érzelmi megnyilvánulásokat váltott ki, jelezve azt a világnézeti válságot, amelyet értelmiségi, polgári körökben a felvilágosodás eszméinek robbanásszerű terjedése eredményezett.

A regény címe a passiótörténetre utal a szenvedés fogalmával, azonban az előző századok gyakorlatával ellentétben ennek kapcsán nem Krisztus kegyes követését szorgalmazza, hanem a szenvedő embert állítja középpontba. Goethe

⁶ Schöne, Albrecht: *Säkularisation als sprachbildende Kraft, Studien zur Dichtung deutscher Pfarrer-söhne*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1958.

⁷ Ld. Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*, 57.

⁸ „Eine religiöse Konstellation hat ihrer religiösen Zentrum verloren.“ Uo.

műve tehát ellenirata a keresztyénség története legnépszerűbb imádságos-, meditációs könyvének, az *Imitatio Christine*nek.⁹

Werther új evangéliuma – véli Schlaffer –, amely a természetet, a szerelmet, a művészetet isteníti, Krisztus tanításaihoz hasonlóan nem talál befogadásra e világban. Hátrahagyott testamentuma, leveleinek gyűjteménye azonban egy új „gyülekezetet” hivatott alapítani, amelynek összetartó ereje már egy evilági tényező, a meg nem értett Werther szenvedései. A (fiktív) kiadó – s ez nyilván Goethe hangja – a korabeli pietista lelkigondozói gyakorlat nyelvén ajánlja a hátrahagyott írásokat az olvasó figyelmébe:

„És te, jó lélek, aki ugyanúgy vergődsz, mint ő, meríts vigaszt a szenvedéseiből, s legyen barátod ez a könyvecske [...]”¹⁰

A magyar fordításban sajnos nem érvényesül a vallásos szóhasználat, hiszen a fordító a „fromme Seele“ (kegyes lélek) szókapcsolatot egyszerűen „jó lélek”-nek fordítja.

Werther érthető módon kizárja magát minden keresztyén társaságból azzal, hogy pogány könyvekért lelkesedik (Homérosz, Osszián), isteníti a természetet, más menyasszonyát szereti, s főként hogy végül öngyilkosságba menekül. Goethe lakonikus zárómondata, amellyel hőse temetéséről hírt ad, jelzi azt a szakadást, amely a 18. század végére a német szellemi életben a keresztyénség és az irodalom között létrejött: „Pap nem kísérte.”¹¹

Heinz Schlaffer szerint a romantikába hajló német klasszika után a 19. századi német irodalom fejlődése megtorpan. Az izgalmas és egyre inkább szóra-koztatni is kívánó francia, angol regényekkel szemben itt továbbra is a líra maradt a meghatározó, amely továbbörökítette az intimitáson és őszinteségen alapuló pietizmus bizalmas Jézus-misztikájából az áldás, az ima a prófécia és az átlelkesült elragadtatás retorikai, műfaji elemeit. Ennek íve Goethétől és Schillertől Mörikén át egészen Rilkéig vezet, aki ezt a sajátos életérzést a „Weltinnenraum“ fogalmában összegezte.

Schlaffer elegáns nagyvonalúsággal vezeti le a 19. századi német „Bildungsroman” eredetét is a 18. századi protestáns építő irodalomból. Ennek íve Goethe *Wilhelm Meister*től Novalison át Thomas Mannig vezet. Hasonlóképpen mutat rá a Leibniz, Wolff, Kant, Fichte, Schelling, Hegel nevével fémjelzett gazdag német filozófiai irodalom protestáns teológiai gyökereire. A lélek mély-

⁹ Szerzője Kempis Tamás 15. századi canterburyi érsek. E a könyvecske lett a reformációt közvetlenül megelőző kegyességi reform, a *Devotio moderna* alapműve. Magyarra először Pázmány Péter fordította.

¹⁰ Ld. Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*, 59. Az idézetet az alábbi magyar fordítás nyomán közöljük: Goethe, Johann Wolfgang von: *Az ifjú Werther szenvedései*. Ford. Bor Ambrus. Európa Könyvkiadó, Budapest 1995, 5. Szabó Lőrinc ugyanezt „jóságos lélek”-nek fordítja, ld. Goethe, Johann Wolfgang von: *Werther szerelme és halála*. Ford. Szabó Lőrinc. Európa Kiadó, Budapest 1957, 5.

¹¹ „Kein Geistlicher hat ihn begleitet.” Ld. Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*, 131.

ségeibe (Innen, Tiefe) aláhajló, szintén pietista gyökerű belső önvizsgálatból kristályosodott ki az emberi tapasztalat különböző szintjeit magában foglaló bányametafora (Bergwerk), amely a 18. századi német gondolkodásban a közvetlen tapasztalatiság szintjén geológiai (Goethe minerológiai érdeklődése), a 19. században a történetiség szintjén archeológiai (Heinrich Schliemann régészeti feltárásai), a 20. században a szexualitás síkján mélylélektani (Sigmund Freud felismerései) érdeklődést eredményezett. A kora újkor retorikus bibliai exegézisét hasonlóképpen váltotta föl a 18–20. század folyamán a profán szövegek történet-esztétikai értelmezését célzó hermeneutika. A modernség előestéjén a német irodalom Schlaffer szerint tehát nem más, mint egyfajta valláspótlék. Jellemző, hogy szerinte még a színházat, koncertet, múzeumot látogató német közönség külső viselkedésén is meglátszik ez a vallási előzményekkel bíró komolyság szinte napjainkig: ünnepi öltözet, visszafogott viselkedés, emelkedett hangulat.¹²

A romantikába hajló klasszika mellett Heinz Schlaffer szerint a német irodalom második fénykora a klasszikus modernség jegyében 1900–1950 közé tehető. A mozgósító erő a 18. század utolsó harmadához hasonlóan ekkor is a többi nyugat-európai irodalomhoz képest megfigyelhető megkésetttség. A szellemi inspirációt azonban ekkor már nem közvetlenül a protestantizmus adja. E korszak két szellemi központja ugyanis két katolikus város (Bécs és Prága) erős zsidó identitású kisebbséggel. Utóbbi jelentőségét jelzi, hogy a modern német írók közel fele zsidó származású. A két csoport megkésett irodalmi jelentkezésének különböző történelmi okai voltak. A kora újkori protestáns hegemonia révén az erősebben katolikus népcsoportok szinte tudatosan zárkóztak be vallásos kultúrájukba (Ausztria, Bajorország), s ezzel kívülrekedtek az irodalmi életben. Jellemző, hogy Passau környékén a 18. század utolsó éveiben a protestáns Goethe, Schiller vagy Klopstock művei szabályszerűen tiltólistára kerültek.¹³ A francia forradalom hatására a zsidóság jogi, politikai rehabilitációja a 19. századi németiség körében is megtörtént, kulturális jelenléte azonban csak a klasszikus modernség időszakában vált meghatározóvá. Az irodalmon korábban kívül rekedt két csoport a századfordulón hirtelen robbant be az irodalmi életbe. Mindketten az „irodalmi protestantizmus” (literarischer Protestantismus) útjára lépve próbálták ledolgozni lemaradásukat, azaz vallásos áhítattal közeledtek a német klasszika örökségéhez. Amint Schlaffer fogalmaz:

„A német kultúrát, amely egykor a szakrális nyelv szekularizációja révén jött létre, a 19. század végén az emancipálódó zsidóság reszakralizálja. Úgy hisz ebben a számára új kultúrában, mint egy új vallásban.”¹⁴

¹² Ld. a kötet *Die neue Sprache* című fejezetét, 73–92.

¹³ Ld. Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*, 135–136.

¹⁴ „Die deutsche Kultur, die aus der Säkularisierung einer sakralen Sprache hervorgegangen war, wird von den emanzipierten Juden am Ende des 19. Jahrhunderts resakralisiert. Sie

A kultúrtörténetben azonban visszafelé legfeljebb a formák, műfajok, beszédmodok tekintetében vezet út, tartalomban és életérzésben e törekvés zsákutcának bizonyul, ami frusztrációhoz vezet. E tény felismerése Schlaffer szerint már az első világháború előtt „esztétikai katasztrófa”-t eredményezett a német irodalomban (később ezt általában fordítva értelmezték, mintha e katasztrófa-élménynek világháborús politikai háttere lett volna). Ennek jegyében vált a hanyatlás (Untergang), a pusztulás, a betegségbe hajló lelki érzékenység a századelő német irodalmának meghatározó élményévé. Ennek filozófiai kifejeződése Oswald Spengler monumentális munkája (*Der Untergang des Abendlandes*, I–II, 1918/1922). Ezen sajátos életérzésnek a képviselőjével a német írók klasszicizáló törekvéseik ellenére akaratlanul is modernné váltak. Ennek a folyamatnak a jegyében lett a „németiség” etnikai helyett egyre inkább kulturális fogalommá, amibe éppúgy beletartozik Thomas Mann lélekelemző, esztétizáló nyelvi precizitása, mint Franz Kafka nyelvi metafizikája (Sprachmethaphysik) vagy Sigmund Freud nyelvi szkepszise (Sprachskepsis).¹⁵

Ami az utóbbi bő fél évszázadot illeti, a szóban forgó esszé szerzője úgy látja, hogy a német irodalom a második világháború után súlyos hanyatlásnak indult. Ennek oka azonban elsősorban nem az, hogy a nemzetiszocializmus a zsidó, a marxista, a liberális és a keresztyén beszédmodot egyaránt elhallgattatta vagy emigrációba kényszerítette, hanem sokkal inkább az, hogy a német irodalom ekkor elveszítette bizalmát saját múltjával, sőt saját nyelvével szemben. Történelmi kényszerek folytán olyan önkorlátozásra kényszerült, amely erkölcsi értelemben és társadalmi méretekben vélhetően jobb embereket teremtett, jó írók kinevelésére azonban végképp nem volt alkalmas. Még a legjobbaknál is, függetlenül attól, hogy Nyugaton vagy Keleten tevékenykedtek (Heinrich Böll, Max Frisch, illetve Christa Wolf), egyszerűen az „irodalmi protestantizmus” gyónó, moralizáló hangja éledt újjá, ami tartalmi, esztétikai korlátokat szabott megszólalásaiknak.

Befejezésül lássuk röviden, milyen tanulságai lehetnek Heinz Schlaffer eszmefuttatásának a magyar irodalomtörténeti folyamatok értelmezésére nézve. Szembetűnő, hogy a két nép kora újkori szellemi élete között számos hasonlóság van: ilyen a megkésetttség, a felekezeti megosztottság, az udvari kultúra és a polgári háttér gyengesége, a színházi élet hiánya, az egyházi műveltség szívós továbbélése, különösen a protestáns iskolakultúra révén. A protestáns túlsúly a némethez hasonlóan a magyar irodalmi életben is megfigyelhető egészen a Nyugat fellépéséig. Ugyanakkor a legszembetűnőbb különbség is nyilvánvaló: a magyar irodalmat Mohács után a folyamatos fenyegetettség következtében elsősorban öngazolási kísérletek jellemzik, ami miatt a német pietizmusra jellemző vallomások jelleg szinte teljesen hiányzik belőle. Irodalmunk ilyen irányú foggyatékoságát nagy katolikus költőnk, Pilinszky János így fogalmazza meg:

glauben an diese für sie neue Kultur, als wäre sie eine neue Religion.“ Ld. Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*, 139.

¹⁵ Uo. 140–141.

„A magyar irodalomnak – szerény véleményem szerint – egy valóban nagy fogyatéka van – s ez az, hogy magjában, tengelyében nem vallomásirodalom. Nekünk nincs Kierkegaard-unk, mint a kis Dániának, és nincs Dosztojevszki-jünk vagy Ágostonunk vagy akár André Gide-ünk... Irodalmunk így minden kiválósága mellett már »tartásában« is inkább önigazoló irodalom..., mint vallomásirodalom. Csak egy példát említek erre: »Az új földesúr« szinte egy időben született a »Bűn és bűnhődés«-sel és »A romlás virágai«-val.¹⁶

Talán a vallomások jelleg hiánya is eredményezte, hogy nálunk a szépirodalmi kánon már a 19. században erősen világias lett, s irodalmunk vallásos gyökereiről szinte a mai napig csak elővigyázatosan illik beszélni. Pedig a protestáns lelkészlak, mint művelődési tényező, szerepe a némethez hasonlóan a hazai kultúra történetében is nyilvánvaló. Erre már történetek is utalások műveledőstörténet-írásunkban,¹⁷ a jelenség mélyebb elemzése azonban még várat magára. De elgondolkodtató az is, hogy Goethe szentimentalista regényének magyar megfelelőjét, *Fanni hagyományai* (1795) címmel, a református parókián nevelkedő Kármán József (1768–1773) alkotja meg, akinek édesapja a 18. század derekán németből fordít pietista színezetű hitbuzgalmi iratokat.

A német irodalom második fénykora időben egybeesik a Nyugat fellépésével. Érdekes, hogy a katolikus elem erősödésének a Nyugat írónemzedékeinél is vannak nyomai (Babits, Dsida, Radnóti, Tamási), s a két világháború közötti időszakban a népi írók szemléletében is megfigyelhetünk olyan elemeket, amelyek Schlaffer szerint ugyanebben a korban a német „irodalmi protestantizmus” moralizáló szándékát is jellemzi. Hogy a 20. századi német és magyar emancipált zsidóság irodalmi szerepvállalása között vannak-e párhuzamok, az alaposabb elemzést kívánja.

Amit Heinz Schlaffer a német irodalom protestáns gyökereiről mond, azért is megszívlelendő, mert ő maga azok közé tartozik, akit felekezeti vagy vallási elfogultsággal végképp nem lehet vádolni. Magáról ugyanis könyve bevezetőjében úgy vall, mint aki a felvilágosodás megrögzött híve, s ennek következtében minden vallást tévedésnek tart, de nem következmények nélküli tévedésnek. Ezen következmények egyik szerencsés nyertese szerinte maga a német irodalom: „Örülünk a következményeknek anélkül, hogy az előzményekért lelkesednénk.”¹⁸

¹⁶ Pilinszky János: Sárospatakon. In: Uő: *A mélypont ünnepéje 1.* Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, az előszót és az utószót írta: Jelenits István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1984, 392.

¹⁷ Kovács I. Gábor: Bevezetés a magyarországi protestáns egyetemi tanárok (1848–1944) életrajzi adataihoz. In: uő (szerk.): *Hit – tudomány – közélet. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944.* II. kötet. *A Debreceni Tudományegyetem Református Hit Tudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútírása.* Történeti Elitkutatások – Historical Elite Research 9. Eötvös Kiadó, Budapest 2014, 7–23.

¹⁸ „Man kann sich der Folgen erfreuen, ohne deren Ursachen zu verehren.“ Ld. Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur,* 21.

Heinz Schlaffer világnézeti alapállásával lehet ugyan vitatkozni, irodalomtörténeti koncepciójának őszinteségét és végső következtetéseinek inspiráló erejét azonban kár lenne kétségbe vonni.

Felhasznált irodalom

Goethe, Johann Wolfgang von: *Az ifjú Werther szenvedései*. Ford. Bor Ambrus. Európa Könyvkiadó, Budapest 1995.

Goethe, Johann Wolfgang von: *Werther szerelme és halála*. Ford. Szabó Lőrinc. Európa Kiadó, Budapest 1957.

Kovács I. Gábor: Bevezetés a magyarországi protestáns egyetemi tanárok (1848–1944) életrajzi adattáraihoz. In: uő (szerk.): *Hit – tudomány – közélet. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944*. II. kötet. *A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása*. Történeti Elitkutatások – Historical Elite Research 9. Eötvös Kiadó, Budapest 2014, 7–23.

Pilinszky János: Sárospatakon. In: Uő: *A mélypont ünnepélya 1*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, az előszót és az utószót írta: Jeleníts István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1984, 392.

Schlaffer, Heinz: Die Aneignung von Gedichten: Grammatisches, rhetorisches und pragmatisches Ich in der Lyrik. In: *Poetica*, Vol. 27, No. 1/2 (1995), 38–57.

Schlaffer, Heinz: *Die kurze Geschichte der deutschen Literatur*. Carl Hauser Verlag, München–Wien 2002.

Schöffler, Herbert: *Deutsches Geistesleben zwischen Reformation und Aufklärung von Martin Opitz zu Christian Wolff*. 2. Auflage. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1956.

Schöne, Albrecht: Säkularisation als sprachbildende Kraft, Studien zur Dichtung deutscher Pfarrersöhne. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1958.